

COMBATEREA ANTISEMITISMULUI PRIN EDUCAȚIE ȘI VALORI CREȘTINE

Pastor Lect. univ. dr. Radu Cristian MARIȘ

Institutul Teologic Penticostal din București

radumaris2013@yahoo.com

ABSTRACT: Combating Anti-Semitism through Education and Christian Values.

The subject of this essay is a variety of anti-Semitism that I like to call „epistemological anti-Semitism.” Epistemological anti-Semitism harms, disadvantages, and marginalizes Jews in their position as intellectuals: as storytellers, communicators, commentators, and providers of knowledge. The Universal Declaration of Human Rights was written as part of a response to the horrific anti-Semitism that led to the extermination of millions of Jews during World War II. There is a vast literature on anti-Semitism and its history. Anti-Semitism has taken many forms throughout history. These guidelines provide suggestions for teachers and other educators who feel the need to address issues related to contemporary anti-Semitism.

Keywords: *Antisemitism, Human rights, Israel, Education, Bible.*

Termenul de „antisemitism” a fost introdus în 1879 de către Wilhelm Marr, un agitator politic german și desemna în vremea aceea campaniile antievreiești din Europa.¹ Prin antisemitism înțelegem marginalizarea și/sau oprimarea oamenilor care sunt evrei pe convingeri bazate pe mituri despre poporul evreu, iudaism și Israel. *Concise Oxford English Dictionary*, definește antisemitismul ca fiind „ostilitate sau prejudecată împotriva evreilor.”² Totuși, această definiție nu prinde complexitatea urii față de evrei, nu apreciază diferența dintre dezacordul teologic sau intelectual cu privire la o anumită doctrină evreiască și nu vorbește despre activitatea criminală care

1 M.R. Wilson, „Antisemitism”, în *Dicționar evanghelic de teologie*, Oradea, Cartea Creștină, 2012, p. 48.

2 Catherine Soanes și Angus Stevenson (editori), *Concise Oxford English Dictionary*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

a încins cuptoarele de la Auschwitz.³ Ceea ce a început ca o prejudecată etnică și o polemică religioasă, a evoluat într-o politică sistematică de izolare, excludere, degradare și anihilare politică, economică și socială. Antisemitismul nu a început odată cu Primul Război Mondial și nu s-a încheiat odată cu Al Doilea Război Mondial, ci el a existat de-a lungul mileniilor prin încercarea de a găsi un „țap ispășitor”, adică prin a blama o persoană sau un grup de persoane pe baza identității acelei persoane sau a grupului când, în realitate, persoana sau grupul nu sunt responsabili.

Impactul antisemitismului se poate vedea în situații precum cele de mai jos:⁴

- Teama evreilor de a participa la slujbe religioase, de a intra în sinagogi sau de a purta îmbrăcămintea și simbolurile specifice, lucru care afectează negativ dreptul indivizilor sau a comunităților de a-și manifesta religia sau credința
- Teama evreilor de a-și spune public identitatea de evrei, de a nu-și putea exprima identitatea culturală sau de a participa la evenimente culturale evreiești, care ar însemna o excludere a evreilor de la viața publică.
- Auto cenzura asumată de evrei în școli, la locul de muncă, în mediul online sau în contexte culturale ceea ce ar însemna îngrădirea dreptului la liberă exprimare, în special atunci când înseamnă empatie sau suport pentru Israel.
- De teama violenței antisemite, unele școli evreiești sau unele activități ale tinerilor s-au desfășurat în condițiile unor măsuri de maximă securitate, lucru care au împovărat financiar instituțiile evreiești în loc ca statul să asigure fondurile necesare pe baza activităților religioase, culturale și educaționale.

O scurtă istorie a antisemitismului

Din punct de vedere istoric, primul exemplu major de antisemitism⁵ este apărut în perioada domniei lui Antiochus al IV – lea Ephiphanes (175-163 î.Hr.) și s-a datorat încercării acestui domnitor de ai eleniza pe evreii

3 Brenton D.G. Dickieson, „Antisemitism and the Judaistic Paul: A Study of 1 Thesalonians 2:14-16 in *Light of Paul's Social and Rhetorical Contexts and the Contemporary Question of Antisemitism*”, teză de master susținută în 1997 la Maritime Christian College.

4 Nona Reuter, *Adressing Anti-Semitism through Education*, Paris, UNESCO, 2018, p. 20.

5 Wilson, „Antisemitism”, p. 49.

din vremea sa, dar s-a confruntat cu o puternică opoziția a acestora. Pentru evrei, care erau monoteiști, nerespectarea zilei de odihnă și a legilor dietetice era ceva de neconceput, dar pentru neevrei acestea erau doar niște superstiții inutile. Atacul lui Antiochus asupra religiei evreiești a culminat cu profanarea templului, deoarece pe altarul de la templu a fost jertfit un porc și sângele lui a fost stropit pe sulurile evreiești.

Unul din motivele pentru existența antisemitismului în lumea antică a avut legătură cu dorința evreilor din diaspora de a-și păstra identitatea evreiască și în același timp să beneficieze de privilegiile grecilor. Participarea deplină la viața politică din cetățile grecești implica și aderarea la tradiții neacceptate de evreii practicanți, deoarece lumea elenistă și cea evreiască erau la poli opuși.⁶

După apariția creștinismului a apărut un nou val de antisemitism, pentru că acesta a fost văzut la început ca o altă sectă evreiască. Rădăcinile antisemitismului teologic derivă din anumite învățături apărute în primele secole creștine. Pornind de la învățătura că acum biserica este „adevăratul Israel” așa cum scria Iustin Martirul, a evoluat ideea că Dumnezeu este antisemit așa erau și liderii bisericii. Acești lideri credeau că Dumnezeu s-a despărțit pentru totdeauna de poporul ales, că și-a retras binecuvântarea Sa de peste ei și că țara ce aparținea lui Israel a fost dată bisericii creștine. Această teologie a înlocuirii este periculoasă deoarece poporul evreu a suferit timp de 2000 de ani de persecuție extremă din punct de vedere social, economic, politic și fizic. În anul 388 d.Hr, episcopul Ambrozio de Milano a instigat la arderea sinagogii locale. Sub domnia împăratului Iustinian I (483-565) multe legi rămase pentru protecția drepturilor civile și religioase ale evreilor, au fost abolite și au fost impuse alte restricții asupra populației evreiești. Când Imperiul Roman s-a prăbușit, biserica a rămas forța dominantă, exercitând o influență determinantă nu doar asupra religiei din Europa, ci și asupra instituțiilor culturale și politice.⁷ Creștinismul medieval era unit printr-o singură credință și limbă a educației, iar universitățile de atunci erau modele de internaționalism. Evreii au fost acuzați ca fiind „uci-gașii lui Hristos”, au fost izolați și obligați să poarte însemne ale identității.

6 Angelo Segre, „Antisemitism in Hellenistic Alexandria”, în *Jewish Social Studies*, Vol. 8, No. 2 (Apr. 1946), pp. 127-136, p.127.

7 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Aspects of Biblical Philosophy on the Development of World Civilizations”, *Scientia Moralitas. International Journal of Multidisciplinary Research* 8 (2023), nr.1, pp. 62-79.

Înainte de părăsi Țara Sfântă, cruciații au întors armele împotriva evreilor, inițiind astfel o tradiție de lungă durată a violenței anti-evrei.⁸

Antisemitismul care a culminat în Holocaust⁹ este înrădăcinat în învățătura creștină primară că evreii erau vinovați, colectiv și pentru totdeauna de uciderea lui Isus Hristos. Propaganda nazistă susținea că rasa umană trebuie „purificată” prin eliminarea evreilor. „Soluția finală” la problema evreiască au fost lagărele de concentrare, camerele de gazare și crematoriile.¹⁰

Evenimentele Holocaustului au făcut să apară întrebarea, „Unde este Dumnezeu?”, deoarece unii considerau că „după Auschwitz este imposibil să mai crezi în Dumnezeu”.¹¹ De exemplu, Arthur Cohen susținea că teologia tradițională a unui Dumnezeu atotputernic nu mai există și că se impune construirea unei doctrine despre Dumnezeu care să abordeze realist răul acelor lagăre ale morții.¹² Teologul Jurgen Moltmann are o perspectivă diferită, spunând că la Auschwitz, Dumnezeu a participat în suferința victimelor, deoarece El este Dumnezeul crucificat, nu Dumnezeul impasibil al teologiei tradiționale.¹³

Antisemitism în Noul Testament?

John T. Townsend susține ideea unei polemici nou-testamentale antievreiești spunând că: a) există o hristologie a egalității cu Dumnezeu ce împlinește așteptările mesianice evreiești, b) creștinismul înlocuiește iudaismul; și 3) polemica defăimătoare, inclusiv catalogarea de „ucigași ai lui Hristos”.¹⁴

8 Lionel B. Steiman, *Paths to Genocide. Antisemitism in Western History*, New York, Palgrave Macmillan, 1998, p. 1.

9 Termenul de „holocaust” vine din Septuaginta cu referire la arderea de tot (de ex. Lev. 6:23) și a început să fie folosit între anii 1957-1959 cu privire la uciderea celor șase milioane de evrei de către regimul nazist.

10 Wilson, „Antisemitism”, p. 49.

11 D.P. Kingdom, „Holocaust”, în *New Dictionary of Theology*, editat de Sinclair B. Ferguson, David F. Wright și J.I. Packer, Leicester, Inter-Varsity Press, 1988, p. 315.

12 Arthur A. Cohen, „The Tremendum as Caesura: A Phenomenological Comment on the Holocaust”, în *CrossCurrents* Vol. 30, No. 4 (WINTER 1980-1981), pp. 421-440.

13 A. Roy Eckardt, „Jurgen Moltmann, the Jewish People, and the Holocaust”, în *JAA-REL* Vol. XLIV, Issue 4, December 1976, pp. 675-691.

14 John T. Townsend, „The New Testament, the Early Church and Anti-Semitism”, în *From Ancient Israel to Modern Judaism*, Atlanta, Scholars Press, 1989, pp. 171-186.

Sunt anumite texte biblice care exprimă o anumită ostilitate față de evrei și par să denigreze iudaismul. Aceste texte au fost folosite uneori ca pretext pentru promovarea antisemitismului, deși textele biblice, în sine, nu pot fi etichetate ca antisemitice.

Din cauza rolului jucat de evrei în narațiunea morții lui Isus, textele din evanghelii au fost deseori folosite în formularea unei imagini negative despre evrei. În cele patru evanghelii, atât autoritățile romane cât și cele evreiești au jucat un rol decisiv în răstignirea lui Isus. Implicarea evreilor în moartea lui Isus a dus la acuzarea lor de deicid, noțiune prin care toți evreii, din trecut, prezent și viitor, poartă în mod colectiv vina uciderii lui Isus.¹⁵ Texte precum cel din Matei 27:25 – „Sângele lui să fie asupra noastră și asupra copiilor noștri!”, au fost utilizate pe larg pentru arăta culpabilitatea evreilor și în popularizarea lor ca ucigașii lui Hristos. Această imagine a evreilor ce l-au respins pe Isus însemna și respingerea lui Dumnezeu, iar în consecință, Dumnezeu i-a respins și El. Folosirea acestui pasaj în Cruciade, pogromuri și Holocaust a fost o tragedie cumplită care a dus la acte oribile de depravare. Deși sunt, într-adevăr vinovați de moartea lui Isus, la fel de vinovați sunt și romanii, în realitate noi toți.¹⁶

Capitolele 9-11 din Romani sunt considerate a fi punctul teologic culminant al acestei epistole și aici Pavel își exprimă regretul că nu tot Israelul l-a acceptat pe Hristos, dar spune că marile privilegii le-au fost acordate și rămân ale lor (Rom. 9:1-5). În momentul de față, biserica este purtătoare a promisiunii lui Dumnezeu și este formată, atât din evrei cât și din Neamuri (v. 24-29). Pentru apostolul Pavel, calea mântuirii este prin acceptarea evangheliei și nu prin ținerea Legii (Rom. 10:5-13). Din cauza poticnirii prezente, cea mai mare parte din Israel este împietrită (Rom. 11:1-10) și binecuvântările lui Dumnezeu sunt acum accesibile tuturor națiunilor (Rom. 11:11-12). În aceste trei capitole, Pavel prezintă un program al lui Dumnezeu în trei etape: includerea Neamurilor în poporul lui Dumnezeu, împietrirea parțială a lui Israel și mântuirea viitoare a lui Israel.¹⁷

În Galateni 3:10, Pavel scrie, „Dar toți cei ce se bizuie pe faptele Legii sunt sub blestem”, și acest pasaj a fost interpretat tradițional ca referind-u-se

15 R.T. France consideră că expresiile „tot poporul” și „asupra copiilor noștri” înseamnă că tot Israelul, inclusiv generațiile viitoare preiau vinovăția. (R.T. France, *Matei*, CNTNT, Oradea, Scriptum, 2008, pp. 474-475.

16 Grant R. Osborne, *Matei*, CENT, Timișoara, Noua Speranță, 2019, p. 1079.

17 Frank S. Thielman, *Romani*, CENT, Timișoara, Noua Speranță, 2021, p. 540.

la evrei. Mai mult, imaginea lui Pavel ce a fost dezvoltată în tradiția bisericii a fost una antievreiască.¹⁸ Scopul principal în acest text este acela de a demonstra că neamurile primesc binecuvântarea lui Avraam în Hristos Isus. De altă parte, cei ce se bazează pe Lege sunt blestemați și de aceea Pavel începe aici cu această afirmație.¹⁹

Textul din 1 Tesaloniceni 2:14-16 a fost considerat *locus classicus* antisemit al lui Pavel. Acest pasaj pare a fi cel negativ exemplu de atitudine antievreiască a lui Pavel. Cheia înțelegerii acestui moment polemic nu stă în critică textuală ce nu poate fi sprijinită pe text, ci prin înțelegerea particularităților realităților culturale, sociale, retorice și epistolare eleniste și iudaiste din scrierile lui Pavel. În acest text, avem un alt exemplu a modului în care Pavel muștra anumiți lideri evrei, pe cei numiți iudaizatori, și nu poporul evreu în general. Trebuie să fim atenți să nu reducem disputa la una a „creștinilor” împotriva „evreilor”. Maniera muștrării folosite de Pavel face parte din polemica interioară evreiască. Întocmai cum profeții evrei din Vechiul Testament muștrau pe evreii care îl respingeau pe Dumnezeu și pe cei trimiși de El, la fel procedează și Pavel. Aceste polemici nu trebuie considerate ca o respingere totală a poporului evreu și nici ca o abrogare a identității evreiești în Mesia.

În lumina celor prezentate mai sus, este necesar să facem câteva lucruri:

- Să descoperim și să prezentăm o imagine corectă a iudaismului din primul secol al erei noastre.
- Să accentuăm latura evreiască a lui Isus, afirmând că El este atât împlinirea promisiunilor lui Dumnezeu, cât și o înțelegere nouă a acestei promisiuni.
- Să ne asigurăm că anti-iudaismul nu este mâna stângă a hristologiei, în sensul că spunând un „da” lui Isus să nu spunem un „nu” evreilor.

18 Pamela Eisenbaum, „Anti-Semitism”, în *The New Interpreter's Dictionary of the Bible*, A-C, vol. 1, editat de Joel B. Green et.al., Nashville, Abingdon Press, 2006, p.184.

19 Thomas R. Schreiner, *Galateni*, CENT, Timișoara, Noua Speranță, 2023, p.206.

Abordarea educațională a antisemitismului²⁰

Nu trebuie să presupunem că elevii și studenții sunt conștienți de existența antisemitismului. În timp ce unii dintre ei au avut parte de o anumită expunere la ceea ce înseamnă antisemitism, alții consideră că acesta a încetat să mai existe după Holocaust. Învățarea poate fi primul și poate cel mai important țel în a-i face conștienți de această problemă.

Pentru profesorii care doresc să includă subiectul antisemitismului în predarea lor pot lua ca utile și următoarele principii și strategii metodologice: creează un cadru de discuție constructiv, fii clar și consecvent în reacțiile tale, fii realist, încurajează auto-reflecția, folosește experiențe de viață, dezvoltă o gândire critică, evită victimizarea, accentuează diversitatea a ceea ce înseamnă a fi evreu.²¹

Abordarea educațională a antisemitismului ia în considerare cele mai importante manifestări contemporane ale antisemitismului.

Stereotipurile antisemite și răspunsul educațional

Cele mai multe stereotipuri antisemite îi prezintă pe evrei ca fiind periculoși, inferiori, răi și sunt asociați cu discriminarea, excluderea și persecuția.²² Răspunsul educațional poate începe printr-o discuție despre propria noastră identitate și astfel, studenții pot învăța că oamenii au aspecte diferite și multiple legate de identitate și că nimeni nu poate fi redus la o singură dimensiune. Se poate menționa că evreii sunt un grup de oameni multicultural, multiethnic și multilingvist.

Teoriile conspirației și răspunsul educațional

Propagarea acestor teorii ale conspirației satisface nevoia pentru o explicație a realităților complexe, necesită negarea multor adevăruri pentru

20 OSCE/ODHR și Yad Vashem, „Adressing Antisemitism: Why and How”, în *Strategies in Facing Antisemitism: An Educational Resource Guide*, editat de Richelle Budd Caplan și Mark Weitzman.

21 Anna Makowka-Kwapisiewicz, *Adressing Antisemitism through Education in the Visegrad Group Countries: A Mapping Report*. Kreuzberger Initiative gegen Antisemitismus (KIgA e.V.), European Network for Countering Antisemitism Through Education (ENCATE). 2022: <https://archive.jpr.org.uk/object-2656>

22 Andrea Pető, Review of *Inventing the Jew: Antisemitic Stereotypes in Romania and Other Central European Cultures*. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, vol. 29 no. 1, 2010, p. 183-184. *Project MUSE*, <https://dx.doi.org/10.1353/sho.2010.0024>.

a susține o logică și consecvență internă.²³ În Evul Mediu, în Europa, evreii au fost „țapul ispășitor” pentru ciumă, în secolul al-XIX-lea pentru „proto-coalele bătrânilor Sionului”. Teoriile conspirației sunt o caracteristică centrală a antisemitismului și unul din motivele principale pentru care acesta diferă de alte forme de discriminare. Spre deosebire de alte minorități, evreii sunt percepuți ca fiind puternici și influenți. Aceste teorii îi prezintă pe evrei ca fiind o amenințare pentru societate, ca folosind metode ascunse și necinstite, ca pe niște străini care caută influență și a căror loialitate față de stat trebuie pusă la îndoială.

Răspunsul educațional la aceste teorii ale conspirației necesită cunoașterea cadrului (și sursa) acestor teorii și să înțelegem de ce un student ar pune o astfel de problemă. În cadrul acestor teorii un rol major îl joacă și literatura de propagandă distribuită prin materiale video, internet, caricaturi, imagini și de aceea trebuie încurajați studenții pentru dezvoltarea unui discernământ în verificarea informației și folosirea informației în scopuri constructive.

Antisemitismul, Holocaustul și răspunsul educațional

Referirea la Holocaust într-o manieră trivială, făcând glume, poate fi un antisemitism conștient și poate avea intenția de a ofensa și umili evreii. Cea mai controversată noțiune a acestei teme este ideea „unei industrii a Holocaustului” ce ar fi fost coordonată chiar de evrei. În centrul acestei abordări antisemite este resentimentul față de evrei ca victime ale Holocaustului.

Probabil că cea mai bună cale de a confrunța aceste tendințe de a diminua și batjocori Holocaustul este prezentarea unei informări cât mai corecte despre ce a însemnat Holocaustul.²⁴ Citirea, învățarea, meditarea și scrierea pe această temă poate fi un exercițiu atractiv pentru studenți. Pregătirea unor zile memoriale ale Holocaustului în școli poate stârni empatia față de victime. Exemplele personale au adeseori un impact major asupra studenților cu privire la consecințele și semnificația Holocaustului.

23 Liram Koblenz-Stenzler and Kate Chavez. *Conspiracy Theories and Antisemitism: Unveiling Trends Post-October 7th*. International Institute for Counter-Terrorism (ICT), 2024. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/resrep58125>. Accessed 30 Oct. 2024.

24 E. Rajal, „Countering antisemitism through Holocaust education. A comparative perspective on Scotland and Austria”, *Educational Review*, 2024, pp.1–20. <https://doi.org/10.1080/00131911.2024.2325068>

Antisemitismul, conflictul din Orientul Mijlociu și răspunsul educațional

Ori de câte ori escaladează tensiunile din Orientul Mijlociu, apar un anumit număr de incidente antisemite în Europa, America de Nord și în alte părți ale lumii, cu intenția de a sugera o legătură între cele două²⁵. Concluzia spre care se dorește să se ajungă este aceea că evreii și/sau Israel sunt responsabili pentru antisemitism și că acesta ar înceta dacă ar fi pace în Orientul Mijlociu.²⁶

O analiză echilibrată a situației de conflict din Orientul Mijlociu ne arată că trebuie recunoscută nevoia umanitară a cauzei palestinienilor dar și politicile guvernării Israelului. Adeseori, acest conflict este perceput prin lentilele unui antisemitism deja existent și este legat de imagini tradiționale antisemite.

În oferirea unui răspuns educațional²⁷ trebuie arătată nevoia de dialog cu privire la acest subiect, să se accepte că este greu de găsit soluții și să se conștientizeze pericolul de a răspunde la acest conflict prin antisemitism.

Concluzie

Întocmai cum toată temelia educației esențiale este pusă în familie²⁸, tot așa atitudinea generației viitoare față de evrei depinde într-o mare măsură de comportamentul deprins din copilărie în familia lor. Dacă un copil aude pe tatăl său generalizări răutăcioase despre „evrei” și dacă observă că mama sa are o atitudine emoțională de respingere față de evrei, atunci el va dezvolta atitudini de neîncredere și de prejudecată ce vor forma o potențială infecție cu antisemitism. Dacă părinții creștini vor spune lucruri bune despre poporul evreu și-i vor face conștienți pe copii de legătura pe care o au aceștia

25 Dirk Jacobs, Yoann Veny, Louise Callier, Barbara Herman și Aurelie Descamps, „The impact of the conflict in Gaza on antisemitism in Belgium”, *Patterns of Prejudice*, Vol. 45, No. 4, 2011, pp. 341-360, p. 358.

26 *Adressing hate speech through education*, publicat de UNESCO, Paris, 2023.

27 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Valences of Education”, în *Proceedings of the 23th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, August 15-16, 2021, Princeton, NJ, United States of America, pp. 190-196.

28 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Current Values of Education and Culture”, în *Proceedings of the 23th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, August 15-16, 2021, Princeton, NJ, United States of America, pp. 87-92.

cu Avraam, Moise și ucenicii lui Isus, atunci copiii lor vor fi mai târziu imuni la propaganda antisemită.

Comparată cu oportunitățile pedagogice din familie și școală, influența instruirii formale religioase a generației viitoare este mult mai diminuată. Totuși, asta nu înseamnă că învățătorii de la școala duminicală a bisericii, profesorii și pastorii care învață următoarea generație din Scripturi, nu poartă o responsabilitate de a lupta împotriva antisemitismului. Prin ceea ce spun sau prin ceea ce lasă nespus, antipatiile existente față de evrei pot fi agravate și prejudecățile existente pot fi conturate și întărite cu o temelie teologică. Dacă învățătorii creștini sau pastorii, poate în mod înconștient, introduc în relațiile biblice prejudecăți antisemite, sau dacă printr-o analiză teologică defectuoasă prezintă poporul evreu ca fiind oameni care în mod constant nu ascultă de Dumnezeu și sunt pedepsiți, atunci poate să apară resentimentul copilului față de evrei.

Scopurile noastre educaționale în parohie și în seminar trebuie să includă și învățătura despre Holocaust, rădăcinile sale „creștine” și eforturile lor formative de a-i face pe evrei și pe creștini să fie ceea ce sunt. Să ne rugăm lui Dumnezeu să nu mai existe vreodată combinația aceea de factori sociali, economici, politici și umani care să ducă la „soluția finală”.

În final rămâne o întrebare pentru creștinism: ar fi fost oare posibil Holocaustul dacă Biserica ar fi crezut și ar fi mărturisit că Israelul, evreii sunt poporul lui Dumnezeu și că mântuirea vine de la evrei?

Bibliografie:

- COHEN, A. Arthur, „The Tremendum as Caesura: A Phenomenological Comment on the Holocaust”, în *CrossCurrents*, Vol. 30, No. 4 (WINTER 1980-1981), pp. 421-440.
- DICKIESON, D.G. Brenton, „Antisemitism and the Judaistic Paul: A Study of 1 Thessalonians 2:14-16 in Light of Paul's Social and Rhetorical Contexts and the Contemporary Question of Antisemitism”, teză de master, susținută în 1997 la Maritime Christian College.
- ECKARDT, A. Roy, „Jürgen Moltmann, the Jewish People, and the Holocaust”, în *JAAREL* Vol. XLIV, Issue 4, December 1976, pp. 675-691.
- EISENBAUM, Pamela, „Anti-Semitism”, în *The New Interpreter's Dictionary of the Bible*, A-C, vol. 1, editat de Joel B. Green et.al., Nashville, Abingdon Press, 2006.

- FRANCE, R.T., *Matei*, CTNT, Oradea, Scriptum, 2008.
- JACOBS, Dirk, Yoann Veny, Louise Callier, Barbara Herman și Aurelie Descamps, „The impact of the conflict in Gaza on antisemitism in Belgium”, *Patterns of Prejudice*, Vol. 45, No. 4, 2011, pp. 341-360.
- OSBORNE, Grant R., *Matei*, CENT, Timișoara, Noua Speranță, 2019.
- OSCE/ODHR și Yad Vashem, „Adressing Antisemitism: Why and How”, în *Strategies in Facing Antisemitism: An Educational Resource Guide*, editat de Richelle Budd Caplan și Mark Weitzman.
- REUTER, Nona, *Adressing Anti-Semitism through Education*, Paris, UNESCO, 2018.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, „Aspects of Biblical Philosophy on the Development of World Civilizations”, *Scientia Moralitas. International Journal of Multidisciplinary Research* 8 (2023), nr.1, pp. 62-79.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, „Current Values of Education and Culture”, în *Proceedings of the 23th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, August 15-16, 2021, Princeton, NJ, United States of America, pp. 87-92.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, „Valences of Education”, în *Proceedings of the 23th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, August 15-16, 2021, Princeton, NJ, United States of America, pp. 190-196.
- SCHREINER, Thomas R., *Galateni*, CENT, Timișoara, Noua Speranță, 2023.
- SEGRE, Angelo, „Antisemtism in Helenistic Alexandria”, în *Jewish Social Studies*, Vol. 8, No. 2 (Apr. 1946), pp. 127-136.
- SOANES, Catherine și Angus Stevenson (editori), *Concise Oxford English Dictionary*, Oxford, Oxford University Press, 2004.
- STEIMAN, B. Lionel, *Paths to Genocide. Antisemitism in Western History*, New York, Palgrave Macmillan 1998.
- THIELMAN, Frank S., *Romani*, CENT, Timișoara, Noua Speranță, 2021.
- TOWNSEND, John T., „The New Testament, the Early Church and Anti-Semitism”, în *From Ancient Israel to Modern Judaism*, Atlanta, Scholars Press, 1989, pp.171-186.
- WILSON, M.R. „Antisemitism”, în *Dicționar evanghelic de teologie*, Oradea, Cartea Creștină, 2012.

Webografie:

- ✦ KOBLENTZ-STENZLER, Liram and Kate Chavez, *Conspiracy Theories and Antisemitism: Unveiling Trends Post-October 7th*, International Institute for Counter-Terrorism (ICT), 2024. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/resrep58125>. Accessed 30 Oct. 2024.
- ✦ MAKOWKA-KWAPISIEWICZ, Anna, *Adressing Antisemitism through Education in the Visegrad Group Countries: A Mapping Report*. Kreuzberger Initiative gegen Antisemitismus (KIgA e.V.), European Network for Countering Antisemitism Through Education (ENCATE). 2022: <https://archive.jpr.org.uk/object-2656>
- ✦ PETŐ, Andrea, Review of *Inventing the Jew: Antisemitic Stereotypes in Romania and Other Central European Cultures*. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, vol. 29 no. 1, 2010, pp. 183-184. Project MUSE, <https://dx.doi.org/10.1353/sho.2010.0024>.
- ✦ RAJAL, E., Countering antisemitism through Holocaust education. A comparative perspective on Scotland and Austria. *Educational Review*, (2024), pp.1–20. <https://doi.org/10.1080/00131911.2024.2325068>